

ІНТЕГРАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Шевченко Володимир Миколайович,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри спеціальної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0003-0119-3206

Синьов Віктор Миколайович,

доктор педагогічних наук, дійсний член
Національної академії педагогічних наук України,
професор кафедри психокорекційної педагогіки та реабілітології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
ORCID ID: 0009-0005-4174-7295

У статті розглядається інтеграція дітей з особливими освітніми потребами в соціальне середовище в сучасних умовах. Досліджено особливості розвитку дітей з особливими потребами, розглянуто своєрідність їхньої взаємодії із соціальним середовищем. Розкрито поняття «соціалізація» та його головні компоненти. Охарактеризовано своєрідні особливості розвитку дітей з особливими освітніми потребами, які здатні сприяти розвитку й вдосконаленню інших здібностей та особливостей учнів, а неспроможність задовольнити деякі потреби в конкретній діяльності дає можливість компенсувати її розвиток шляхом досягнення успіхів в інших сферах життя. Встановлено, що на соціалізацію дітей з особливими потребами впливають багато чинників та мікрочинників, від яких залежить подальший розвиток дитини.

Визначено, що головною організаційною формою соціальної адаптації та інтеграції в суспільство дітей з особливими потребами в умовах освітнього середовища є інклюзивне навчання, яке включає таких дітей до соціального середовища. Соціалізація осіб з особливими освітніми потребами також відбувається і в інших типах навчальних закладів, наприклад, навчально-реабілітаційних центрах та навчально-виховних комплексах. Їх умови відкривають широкі можливості для соціалізації таких дітей, а також формують у них здатність змінювати середовище, впливаючи на нього.

Розглянуто виховання дітей з особливими потребами в сім'ї, метою якого є показати їх значимість для суспільства та розкрити потенціал їхніх можливостей для інтеграції дітей в соціальне середовище. Охарактеризовано батьківську компетентність як важливий чинник розвитку дитини з особливими освітніми потребами. Встановлено, що сім'я є найкращим середовищем для розвитку особистості дитини, головним інститутом виховання, який відіграє значну роль в розвитку суспільства, особливо якщо ця дитина обмежена у своїх можливостях. Саме батькам та іншим членам родини належить вирішальна роль у тому, щоб дитина розвивалася, соціалізувалася, ставала особистістю, яка може приймати самостійні рішення та займати активні життєві позиції.

У статті обґрунтовані причини нежиттєздатності сучасної системи «роботи з родиною». Визначено вплив батьків дітей з особливими потребами на систему надання реабілітаційних послуг та на прийняття державних рішень у цій сфері.

Ключові слова: діти з особливими потребами, інтеграція, педагогічний аспект батьківської компетентності, сім'я, соціалізація, соціальне середовище.

Shevchenko Volodymyr, Sinyov Viktor. Inclusion of children with special educational needs in the social environment in modern conditions

The article deals with the inclusion of children with special educational needs in the social environment in modern conditions. The peculiarities of development of children with special needs are studied, the originality of their interaction with the social environment is considered. The concept of «socialization» and its main components are revealed. The peculiar features of the development of children with special educational needs are characterized, which can contribute to the development and improvement of other abilities and characteristics of students, and the inability to meet some needs in a particular activity makes it possible to compensate for its development by achieving success in other areas of life. It has been established that the socialization of children with special needs is influenced by many factors and micro-factors that affect the child's further development.

It is determined that the main organizational form of social adaptation and integration into society of children with special needs in the educational environment is inclusive education, which includes such children in the social environment. The socialization of people with special educational needs also takes place in other types of educational institutions, such as educational and rehabilitation centers and educational complexes. Their conditions open up wide opportunities for the socialization of such children, and also develop their ability to change the environment by influencing it.

The article deals with the upbringing of children with special needs in the family, the purpose of which is to show their importance for society and to reveal the potential of their capabilities for the integration of children into the social environment. Parental competence is characterized as an important factor in the development of a child with special educational needs. It has been established that the family is the best environment for the development of a child's personality, the main institution of education, which plays a significant role in

the development of society, especially if this child is limited in his or her capabilities. It is parents and other family members who play a crucial role in ensuring that a child develops, socializes, and becomes a person who can make independent decisions and take an active role in life.

The article substantiates the reasons for the unsustainability of the modern system of "work with families". The influence of parents of children with special needs on the system of rehabilitation services and on government decision-making in this area is determined.

Key words: children with special needs, integration, pedagogical aspect of parental competence, family, socialization, social environment.

На сучасному етапі розвитку демократичної освіти в Україні нагальною потребою є створення умов для залучення кожної дитини до навчально-виховного процесу із урахуванням її загальних та спеціальних потреб, особливостей соціального досвіду, рівня розвитку культури, своєрідності ціннісних орієнтацій. Відповідно актуальною проблемою освіти XXI століття є залучення дітей з особливими освітніми потребами до основного загалу дітей, колективу, спільноти навчального закладу (інклюзивне навчання).

Закордонні та вітчизняні наукові дослідження засвідчують необхідність і важливість організації взаємодії дітей з різноманітних культурних середовищ, з відмінними здібностями, своєчасними і особливими потребами, різними ціннісними орієнтаціями в умовах соціального середовища. Організація навчально-виховного процесу учнів з різними порушеннями шляхом удосконалення сприятливих психолого-педагогічних умов, використання корекційно-компенсаторної складової забезпечує можливості набуття ними соціального досвіду, досвіду міжособистісної взаємодії, саморегулювання моральної поведінки, розвитку власної особистості задля подальшого успішного включення в соціальне середовище [5, с. 172].

Загальні аспекти соціалізації учнів з особливими освітніми потребами із врахуванням їхніх потреб науково досліджувалися та обґрунтовувалися.

Проблеми інтеграції та інклюзії цікавили багатьох вітчизняних (Ю. Богінська, Л. Будяк, Л. Вавіна, Н. Ворон, Т. Ілляшенко, А. Капська, Н. Мирошніченко, А. Мудрик, Ю. Найда, Н. Софій, С. Хлебик та ін.) і зарубіжних вчених (Д. Барбер, Т. Бут, Ч. Веббер, Д. Деппелер, М. Кинг Сирс, Т. Лорман, Т. Мітлер, Д. МакГі Річмонд, К. Стафофорд, Д. Роза, Д. Харві та ін.).

Актуальність і необхідність соціальної, культурної та освітньої інтеграції та інклюзії дітей з особливостями розвитку в систему суспільних відносин підкреслюється в багатьох дослідженнях (Л. Аксьонова, Віт. Бондар, Ю. Бистрова, І. Білозерська, Т. Вісковатова, А. Висоцька, І. Гладченко, В. Засенко, О. Глоба, І. Колесник, А. Колупаєва, Н. Лавриченко, Н. Макачук, О. Маллер, С. Максименко, О. Мамічева, К. Островська, Л. Руденко, В. Синьов, Є. Синьова, М. Супрун, І. Татьянчикова, С. Трикоз, Л. Фомічова, О. Хохліна, А. Шевцов, М. Шеремет, Н. Шматко, М. Чайковський та ін.).

У дослідженнях І. Бгажної, В. Бондаря, І. Гілевич, В. Засенка, Т. Сак та ін. особлива увага приділяється питанням надання практичної допомоги особам з інвалідністю в процесі їх інтеграції в суспільство, вивчення спеціальних умов успішної інклюзії, визначенням основних напрямів зі включення дітей з особливими потребами в загальноосвітній процес.

Проблемою виховання дітей з особливими освітніми потребами та їх соціалізацією займалися такі вітчизняні вчені як І. Бех, Є. Бондар, А. Гольдберг, Н. Засенко, В. Засенко, І. Єременко, І. Колесник, І. Лобурець, К. Луцько, Е. Пушин, М. Ярмаченко та ін. і зарубіжні вчені – Девід Рубейн та Стів Хайнес та ін.

Незважаючи на значну для сьогодення кількість інформації щодо інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в соціум, ставлення суспільства до них є неоднозначним.

Мета дослідження – розкриття особливостей інтеграції учнів з особливими освітніми потребами до соціального середовища на сучасному етапі.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених у дослідженні завдань нами використано теоретичний метод (для вивчення й аналізу науково-методичної літератури, сучасних наукових досліджень, зіставлення наукових поглядів у педагогічній та психологічній площині, узагальнення).

Важливим аспектом процесу соціалізації особистості є її власна активність. Як свідчать наукові дослідження, процес набуття соціального досвіду або якостей не є процесом механічного перетворення людини в суспільну особистість. Усі зовнішні впливи діють через внутрішні особливості людини (потреби, інтереси, мотиви тощо) та її набутий досвід взаємодії із середовищем. Тому її ставлення до соціальних цінностей, а також до зовнішніх впливів і конкретної ситуації зумовлює відповідну поведінку та вчинки.

У наукових дослідженнях термін «соціалізація» визначається неоднозначно:

- процес перетворення людської істоти на суспільного індивіда, утвердження її як особистості, залучення до суспільного життя як активної дієвої сили (Н. Андрієнкова, М. Лукашевич, В. Москаленко);
- набуття людиною соціальних якостей, необхідних для життя в суспільстві (К. Альбуханова-Славська, В. Пазенко);
- засвоєння особистісного, соціального досвіду, цінностей, норм, установок, що властиві суспільству й соціальним групам, до яких вона належить (В. Андрущенко, Л. Бондаренко).

Незважаючи на деякі відмінності у визначенні терміна «соціалізація» особистості, доцільно виокремити спільні ознаки цього процесу, а саме:

- процес розвитку, динаміки, якісних змін;
- оволодіння людиною соціальними якостями, які визначають її як представника суспільства;
- поняття соціальне (соціальний досвід, цінності, норми, установи тощо), що притаманне суспільству і допомагає людині адаптуватися в ньому.

До цього доцільно додати взаємодію людини із соціальним середовищем, що виявляється у різних видах суспільної діяльності. Саме у діяльності особистість вступає у різноманітні соціальні зв'язки, приймає участь або організовує різні форми спілкування, виконує різні соціальні, внутрішньогрупові, міжособистісні, індивідуальні ролі.

Звернемо увагу на своєрідні особливості розвитку дітей з особливими потребами. Вони виявляються у:

- неспроможності бути залученим до різноманітних, бажаних видів, форм діяльності, що гальмує задоволення усіх особистісних потреб дитини (в самоствердженні, усвідомленні своєї значущості, розвитку), а тому зумовлює усвідомлення відсутності деяких здібностей;
- недостатньому рівні участі у різних видах діяльності, особливо привабливих, що обмежує можливості міжособистісної взаємодії з іншими учнями, розвиток потреби у спілкуванні з ними.

Ці потреби здатні сприяти розвитку й вдосконаленню інших здібностей, особливостей учнів; неспроможність задовольнити деякі потреби в конкретній діяльності дає можливість компенсувати розвиток дитини з особливими освітніми потребами шляхом досягнення успіхів в інших сферах життя. Тому на соціалізацію таких дітей впливають багато чинників та мікрочинників, від яких залежить подальший їх розвиток [5, с. 173–174].

Інтеграція, соціалізація, реабілітація дітей з особливими потребами – це складний процес. Він потребує суттєвих змін у ставленні до дітей з інвалідністю, які потребують не лише матеріальної, фінансової, гуманітарної підтримки і заходів реабілітації (медичної, професійно-освітньої, соціально-побутової), а й належних умов для актуалізації своїх здібностей, розвитку особистих якостей і потреб у соціальному, моральному і духовному самовдосконаленні. Важливою у цьому процесі є соціально-педагогічна реабілітація, яка полягає у створенні таких умов для саморозвитку дитини, в результаті яких виробляється активна життєва позиція особистості. Проте більшість дітей з особливими освітніми потребами, незважаючи на зусилля, що вживаються суспільством, з метою їх навчання та виховання, ставши дорослими виявляється невідповідною до інтеграції у соціальне середовище. Водночас практика свідчить, що будь-яка людина, яка має порушення розвитку, може за відповідних умов стати повноцінною особистістю, розвиватися духовно, забезпечувати себе в матеріальному плані та бути корисною суспільству [3, с. 236–237].

Щоб це відбулося провідна роль належить педагогу, його внутрішній позиції, методам та меті. Саме він обумовлює, яким бути новому поколінню, оскільки «тиражує» не лише зміст свого предмету, а й свій тип мислення, спілкування, поведінки, оцінки подій тощо. Освітні й педагогічні інновації як пошук нового «всередині», як «включення» в дію невикористаного раніше потенціалу учня мають складати духовну складову суб'єкта навчання [2, с. 4–5].

Головною організаційною формою соціальної адаптації та інтеграції в суспільство дітей з особливими

потребами в умовах освітнього середовища є інклюзивне навчання, яке включає осіб з особливими освітніми потребами до соціального середовища, що є важливим кроком, особливо в сьогодишніх умовах. Окрім цього, соціалізація дітей з особливими освітніми потребами відбувається і в інших типах навчальних закладів, зокрема, навчально-реабілітаційних центрах. Їх умови дають широкі можливості для соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, а також формують у них здатність змінювати середовище, впливаючи на нього. Переваги таких закладів полягають у наявності сприятливих умов для навчання, виховання і супроводу таких дітей [1, с. 32]. Проте важливо розуміти, що соціалізація дітей з особливими освітніми потребами та їх інтеграція до суспільства – це не чіткий розклад, план або схема, ніякий навчальний заклад не зможе цього зробити, якщо у цьому процесі не будуть активно задіяні батьки. Тому це кропітка робота батьків і фахівців, їх спільні дії, командна робота, які сприятимуть розвитку здібностей дитини та її соціальній адаптації й інтеграції [6, с. 166]. Водночас війна змінила ці стосунки, взаємодію та підтримку, адже багато батьків з такими дітьми виїхали за межі країни, також виїхала і частина фахівців, які працювали з ними. Таке становище суттєво впливає, насамперед, на дітей з особливими освітніми потребами, оскільки їм потрібно звикнути до нового місця проживання, середовища, іншої мови, культури, традицій, фахівців. Батьки ж, переважно мами, в цей час мають не лише подібні проблеми, а на них також лежить відповідальність забезпечення сім'ї (матеріальне, дах над головою, спеціальні умови для дитини тощо) та розвиток дитини, що зробити в іншій країні без підтримки досить складно. Непросто це зробити і тим батькам дітей з особливими освітніми потребами, які залишилися в Україні. На це впливають інші фактори: переміщення в інший регіон без зміни країни; перебування в населених пунктах, які періодично знаходяться під обстрілами; зниження рівня життя; недостатня кількість фахівців для роботи з такими дітьми тощо.

Роль сім'ї. Сім'я є найкращим середовищем для розвитку особистості дитини, головним інститутом виховання, який відіграє значну роль в розвитку суспільства, особливо якщо дитина певним чином обмежена у своїх можливостях. Саме батькам та іншим членам родини належить вирішальна роль у тому, щоб вона розвивалася, соціалізувалася, ставала особистістю [6, с. 164, 166].

Особливу роль в соціалізації відіграє стиль сімейного виховання, загальний психологічний клімат сім'ї, ставлення батьків до дитини. З перших днів появи дитини на світ сім'я покликана готувати її до життя і практичної діяльності, в домашніх умовах забезпечити розумну організацію її життя, допомогти засвоїти позитивний досвід старших поколінь, набутти власного досвіду поведінки й діяльності. Саме батьки повинні вчити дитину будувати розумні взаємини з однолітками [5, с. 174–175]. Проте практика свідчить, що у нас є поширеною низка типових проблем сімей, у яких батьки таких дітей здебільшого або самі виконують

завдання замість своїх дітей, отримані від фахівців, або жорстко нав'язують дітям дії й ретельно їх контролюють. Такі дії батьків не дозволяють дітям діяти самостійно в різних життєвих ситуаціях, що вплине на їхню подальшу соціалізацію [4, с. 44].

Сім'ї, у яких виховуються діти з особливими освітніми потребами, потребують необхідної підтримки з боку спільноти. Їх оточення відіграє важливу роль у становленні та розвитку дітей з особливими потребами. Якщо суспільство не готове прийняти цих дітей, то це значно вплине на подальший їх розвиток, зокрема, вони можуть замкнутися в собі, проявляти агресію тощо. Тому потрібно приймати та включати таких дітей у суспільство і вони зможуть розкритися та проявити свої таланти і здібності [7, с. 335–336].

Надання спеціалізованої допомоги та підтримки сім'ї відіграє життєво важливу роль у зміцненні соціальної інтеграції та сприяє умовам, які дозволяють дітям адаптуватися до соціального середовища, зокрема, за допомогою інклюзивного навчання. Але така система, на даний час, ще не має повноцінного втілення. По-перше, на її реалізацію у державних органів не вистачає коштів, а у закладів елементарно не вистачає кадрових ресурсів. По-друге, у країні йде війна, що негативно впливає на всі сторони життя суспільства, батьків та дітей з особливими освітніми потребами.

На сьогодні головною причиною є те, що батьки багатьох таких дітей змінили місце проживання, є внутрішньо переміщеними особами або виїхали за межі України. Це накладає на них додаткові турботи, зобов'язання та обмеження. З огляду на це вони можуть «саботувати» «роботу з сім'єю», ухиляються від «ретельного вивчення проблем сім'ї», не відвідувати необхідні заходи, не приймати активної участі у складанні та корегуванні індивідуального плану розвитку дитини тощо. Але неправильно вважати всіх батьків з такою поведінкою поганими батьками, які нехтують батьківськими обов'язками. Насамперед це пов'язано

з тим, що вони рятували своїх дітей, а також така ситуація має місце через те, що батьки не мають мотивації брати участь в діях, які, на їх думку, ніяк не впливають на те, що насправді їх хвилює. В умовах війни змінити таке становище складно, але можливо внаслідок повного зміщення акцентів у цьому питанні: фахівці та адміністрація закладу має насамперед вважати батьків не «помічниками, соратниками або виконавцями корекційно-педагогічної роботи», а «роботодавцями» та «замовниками послуг». Також важливим аспектом є батьківська компетентність. Як свідчить практика, в батьків дітей з полісистемними порушеннями існує 5 рівнів батьківської компетентності: дуже низька, низька, середня, висока та найвища. Фахівцям з батьками потрібно постійно працювати над її підвищенням [7, с. 341–345].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, сприяння інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в соціальне середовище полягає у створенні психологічно-педагогічних умов для навчання та спілкування, взаємодії такої дитини в освітньому закладі. Найголовніша роль у цьому процесі належить сім'ї, фахівці ж мають допомагати та підтримувати такі родини. Кінцевим результатом цього процесу є така інтеграція дитини у соціально-економічне життя суспільства, коли вона не відчуває своєї неповноцінності. Проте повноцінно це можна буде реалізувати після закінчення війни. На сьогодні ж, не дивлячись на складну ситуацію в країні, фахівці в межах своїх можливостей та безпекової ситуації продовжують працювати з дітьми з особливими освітніми потребами, а батьки намагаються знайти можливість забезпечити дітей корекційно-розвитковими заняттями.

У майбутніх дослідженнях важливо розглянути питання перебування дітей з особливими освітніми потребами за межами України, залучення їх до суспільства та середовища, орієнтованого на їх розвиток та корекцію.

Література:

1. Гордієнко Н. М. Дослідження соціалізації осіб з особливими потребами в умовах навчально-реабілітаційного центру. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Серія 19.* 2014. Вип. 25. С. 26–35.
2. Кремень В. Г. Інноваційна людина і сучасна освіта. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* 2013. Вип. 110. С. 4–5.
3. Палилюк О. М. Шляхи покращення реабілітації дітей з особливими потребами. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Кам'янець-Подільський, 24–25 квітня 2017 р.).* 2017. Вип. 2. С. 236–237.
4. Сілявіна Ю. Концепт педагогічної реабілітації вихованців з особливими освітніми потребами в сучасному професійно-педагогічному дискурсі. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету.* 2016. Вип. 2 (17). С. 42–47. doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1599>
5. Соболевська І. Особливості соціалізації розвитку учнів із спеціальними потребами. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна.* 2004. Вип. 18. С. 172–175.
6. Сяба М. О. Роль сім'ї у вихованні дітей з особливими потребами. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.* 2013. Вип. 3 (56). С. 163–168.
7. Хворова Г. М. Зміст та рівні батьківської компетентності у корекційно-педагогічному аспекті. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки).* 2015. Вип. 5. Том 2. С. 333–347.

References:

1. Gordiyenko N. M. (2014). Doslidzhennya socializatsiyi osib z osoblyvymy potrebamy v umovax navchalno-reabilitacijnogo centru [Study of the socialization of people with special needs in the conditions of an educational and rehabilitation center]. *Naukovyj chasopys Nacionalnogo pedagogichnogo universy'tetu imeni M.P. Dragomanova. Korekciyna pedagogika ta specialna psixologiya. Seriya 19. Vyp. 25. S. 26–35* [in Ukrainian].
2. Kremen V. G. (2013). Innovacijna lyudyna i suchasna osvita [Innovative person and modern education]. *Visnyk Chernigivskogo nacionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni T.G. Shevchenka. Seriya: Pedagogichni nauky. Vyp. 110. S. 4–5* [in Ukrainian].
3. Palylyulko O. M. (2017). Shlyaxy pokrashennya reabilitatsiyi ditej z osoblyvymy potrebamy [Ways to improve the rehabilitation of children with special needs]. *Innovatsiyi partnerskoyi vzayemodiyi osvity, ekonomiky ta socialnogo zaxystu v umovax inklyuziyi ta pragmatychnoyi reabilitatsiyi sociumu: materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferenciyi (Kamyanecz-Podilskyj, 24–25 kvitnya 2017 r.). Vyp. 2. S. 236–237* [in Ukrainian].
4. Silyavina Yu. (2016). Koncept pedagogichnoyi reabilitatsiyi vyxovanciv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v suchasnomu profesijno-pedagogichnomu dyskursi [The Concept of Pedagogical Rehabilitation of Pupils with Special Educational Needs in Modern Professional and Pedagogical Discourse]. *Naukovyj visnyk Melitopolskogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu. Vyp. 2 (17). S. 42–47* [in Ukrainian].
5. Sobolevska I. (2004). Osoblyvosti socializatsiyi rozvytku uchniv iz specialnymy potrebamy [Features of socialization of development of students with special needs]. *Visnyk Lvivskogo universytetu. Seriya pedagogichna. Vyp. 18. S. 172–175* [in Ukrainian].
6. Syaba M. O. (2013). Rol simyi u vyxovanni ditej z osoblyvymy potrebamy [The role of the family in raising children with special needs]. *Duxovnist osobystosti: metodologiya, teoriya i praktyka. Zb. nauk. pracz Sxidnoukrayinskogo nacionalnogo universytetu imeni Volodymyra Dalya. Vyp. 3 (56). S. 163–168* [in Ukrainian].
7. Xvorova G. M. (2015). Zmist ta rivni batkivskoyi kompetentnosti u korekciyno-pedagogichnomu aspekti [Content and levels of parental competence in the correctional and pedagogical aspect]. *Aktualni pytannya korekciynoyi osvity (pedagogichni nauky). Vyp. 5. Tom 2. S. 333–347* [in Ukrainian].